

len könyvkereskedésben sem volt kapható. Kiderült, a kanadai Torontóban látott napvilágot, ott működik ugyanis a Vörösváry Kiadó, Márai műveinek jogkezelője, úgyhogy – végül is – Hornyik Miklós vajdasági íróársamtól, Márai életművének jó ismerőjétől kaptam kölcsön a kérésűt könyvet. Vagyis lezárhattam ezt a periódust is, megnyílt előttem a lehetőség, hogy kiválogassam, lefordítsam és rendszerezve eltegyem a felgyülemlett fordításszövegeket egy eljövendő megjelenés reményében. Az 1943-tól 1952-ig terjedő időszakra vonatkozóan már két könyvnyi anyag gyűlt össze. No persze, hazai kiadó nemigen akad ilyesmire: ugyan ki adja ki, és mikor, és egyáltalán nyomdába kerül-e valaha?

Kizárólag azokat a naplóbejegyzéseket vettem fel gyűjteményembe, amelyek nem igényelnek további magyarázatot (lapalji jegyzetet), valamint azokat, melyek leginkább megvilágítják Márainak, az alkotónak a sorsát a viharos XX. században. Más szóval tehát mindazt, ami általánosan, egyetemesen emberi, másfelől személyes értelmű, a mi olvasóink számára is könnyen érthető.

Közben pedig várni kell a további naplókötetek megjelenésére. Ki tudja, meddig, és győzi-e az ember kívánni őket?

Azután közbejöttek a betegségek, a műtét, melynek kimenetele mindig bizonytalan. Mit csinálhat az ember, amíg a kórházi gyógykezeléshez szükséges leletek után futkos? Rendelkezésemre állt még a *Napló* utolsó kötete, amely Márai halála után látott napvilágot; ebből nem

hagytak ki semmit, ezeket a naplójegyzeteket (1984–89) teljes terjedelmükben adták közre. Lesz-e időm lefordítani őket? Apró ravaszkodáshoz folyamodtam: ezentúl egy-egy évfolyam anyagát fordított sorrendben ültettem át szerbre, és hát, gondoltam, jutok, ameddig eljutok. Most azonban válogatás nélkül, a teljes anyagot fordítottam, kihagyás nélkül. Így sikerült az egész könyvet elkészítenem, azzal a megszorítással, hogy 1984-re vonatkozóan mégsem vettem át mindent, hanem némileg megsűrve, akárcsak a korábbi évek esetében.

Más lehetőség híján tehát válogatást fordítottam a *Napló* 1943–1952-es és 1948-as évfolyamaiból, valamint teljes terjedelmében lefordítottam az 1985–1989. évi *Naplót*.

És végezetül: Márai volt olyan bátor, hogy egy már kialakított világ „kölcsön vett” anyagából megírja talán legjobb regényét – a *Szindbád hazamegyet*. Igen kevés vérbeli alkotó bocsátkozik ilyen kockázatos vállalkozásba. Márai azonban utóbb évtizedeken át állhatosan írta naplójegyzeteit, s ezzel megalkotta a maga legteljesebb és legnagyobb művét: az élet és a művészet drámai szintézisét, olyképpen, hogy a kettő közé bátran egyenlőségi jelet tehetünk. Ennélfogva ez a nagy mű nem csupán *Napló*, hanem az olvasó tudatában fokozatosan, s joggal, más műfajjal – regénnyel lényegül át. S a *Napló*, már ma nyugodt lélekkel állítható, a magyar irodalom egyik legjobb „regénye”, a XX. század egyik nagyregénye.

Belgrád, 2002. január 27.

DRAGINJA RAMADANSKI Időtálló modernség és kettős nosztalgia

Rousseau, Gide, Puskin, Tolsztoj, Tišma naplójegyzetei – mint a művészi kifejezőmód marginális, alternatív, járulékos műformája – arról győznek meg bennünket, hogy az írók legfőbb értékei műveikben nyilvánulnak meg, ők azonban magánemberként gyakran kicsinyes, mi több, elviselhetetlen egyéniségnek bizonyulnak.

Efféle felfedezéseket Márainál nem tehetünk. A sikeres alkotóművész, regényíró, költő, elbeszélő, dramaturg, a könnyed, termékeny, tékozló, akadémiai tagsággal megtisztelt író élete második felében olyasmit munkált ki, amit esetleg a *naplóját meghatározó platformnak* nevezhetnénk, vagyis hogy naplójegyzeteiben mindenkor eleget tegyen a feltételen hitelesség igényének, hogy olyan dolgok is benne legyenek, amelyek kiadhatatlanok,

nem bírják a nyomdafestéket. Sikeres regényíróként megtanulta megbecsülni a szót, amely a kifejezés szándéka nélkül magában is él, úgy is megállja a helyét. Odáig jutott, hogy az irodalmat mélyen magánügynek tartsa, azt hirdesse, hogy egyedül a fióknak írni igazán elegáns, lévén meggyőződve róla, hogy igazi úriember nem is írhat mást, mint naplót meg levelet. Ha az irodalomra, mint „csácsogó, hiú, eszelős »írásra«” gondolt, undor fogta el. „Megírni”, szerinte, végső soron nem más, mint „kurvaság, riszálás”. Arról van szó, hogy nem megírni, hanem *leírni* kell a művet, a Logosz valamely magasabbrendű tollbamondása nyomán.

Ez a lázadás az irodalom hazug mivolta ellen, viszonzásul pedig ez a kiállítás az írás spontaneitása mellett V. V. Rozanov némileg korábbi programjára emlékeztet, aki maga is írtózott „azon ocsmányság művelésétől, melyet irodalomnak neveznek”. Többre tartotta az emberi léleknek a fürdőszoba falán, a szobapapucs talpán vagy valamilyen számla hátlapján olvasható írka-firkáit, ezeket *hulló faleveleknek* nevezte, és *kosarakba* gyűjtötte őket. Még tartalomjegyzékük is hason-

ló (nemzet, haza, irodalom, Isten, sors, az alkotómunka értelme). Rozanov egyik vágyálma volt, hogy közétszi vadidegen emberek kofferszám összegyűjtött leveleit, Gogol egyik hősét pedig, aki beleolvasott mások leveleibe, olyan embernek tekintette, mint akinek irodalmi ízlése van. Márainak viszont „hajóládája” van, a lábában garmadával régi levelek, ezeket időnként kedvtelve olvassa abban a tudatban, hogy ez az igazi, mert „az élet teljes örületét idézik fel”.

Hogy Márai ennyire megszállottan törekszik a hitelességre, jól kitetszik az *Egy polgár vallomásai* című önéletrajzi regényéből, a *Föld, Föld!* című emlékirataiból, valamint az *Istenek nyomában* című útleírásából is.

Az áthallásokról szólva még annyit, hogy a két író rokonítható hasonlatokkal is élt. Rozanov, amikor elveszett az igazi Oroszország meg annak nemesi kultúrája, Márai pedig abban a pillanatban, amikor odaveszett az igazi Magyarország a hozzá tartozó polgári műveltséggel együtt. A haza vesztét Rozanov a színházi előadás végéhez hasonlította, amikor a közönség kimegy a ruhatárba, ki-ki átveszi a maga kabátját, bundáját, s hazaindul otthonába, amelyről kiderül, hogy nincs többé. Márai meg a magyar élettér és műveltség pusztulását olyan bálteremhez hasonlítja, amelyben már csak néhány pár táncol.

A témák és motívumok egyébként minden naplóra jellemző bősége mellett, a futólagos bejegyzések, kiseszések, mikronovellák, aforizmák, szellemes paradoxonok sokaságán túl, a *borzalmas veszteségek szcenáriója* pereg le szemünk előtt (az otthon, a haza, az életmű elvesztése, hiszen könyveit máglyára vetették), olvasóinak, könyvtárának, fivéreinek, húgának, fiának, örökre fogadott másik fiának elvesztése, s végül a legmegrendítőbb esemény, szeretett feleségének halála több mint hatvan évi házasság után.

Az a bölcsesség, finomság, elegancia, tartózkodás, amellyel az élet legsúlyosabb csapásait fogadja, a szófukarság és tömörség a kifejezésben – Márai Sándornál az élet meg a stílus, mindenekelőtt egy életstílus leckéje.

Önkéntes számkivevettsége előbb Olaszországban, majd Amerikában csak hátrétt nyújt, hogy elviselhesse helyzetét, amely mindentől megfosztotta, s hogy alkotómunkáját nem adva föl leszámoljon a reménytelenséggel.

Ezek a naplók az 1943-tól 1989-ig terjedő éveket ölelik fel (kis híján fél évszázadot), bennük tehát a háborút, a fasizmust, a bolsevizmus megjelenését (egyenlőségjelet téve a kettő közé), az emigrációt (USA, New York, San Diego), vagyis azt a sajátos munkarenddel kitöltött új életet, amikor a tehetséges, vitathatatlan és elismert, a századdal egy idős író élet- és alkotóereje teljében nemzetétől messze szakadva írni kezd, alkalmasint a tétlen fordítók számára.

Ez újra az amerikai orosz írók helyzetét juttatja eszembe, azzal a különbséggel, hogy nekik vannak olvasóik és kiadók Oroszországban, ők csak fizikailag vannak távol. Manapság, mondhatnánk, nincs is tényleges okuk az emigrációra. Ezzel szemben Márai drámai módon frusztráló helyzetben élt, amely már nem is diszszidensi. Ő ugyanis még azt sem engedélyezte, hogy magyar szamizdat adja ki műveit, szerinte az is a Kádár-rezsimit éltető vitamininjekció lett volna. A hazájában uralkodó ideológia kitagadta, olvasóközönségét elveszítette, de nem a témáit, ezek azonban nem korrespondáltak az adott szellemi légkörrel. Tudatosan elutasítja, hogy angol vagy német nyelven kezdjen írni (pedig megtehetné, hiszen szellemi teljesítőképesség dolgában jottányit sem marad el, mondjuk, Nabokovtól). Mellékesen szólva, amikor nem hivatalosan Nobel-díjra jelölték, az nem volt alaptalan.

Ez a szász származású, tehát genetikailag nagymértékben nem-magyar ember sorsdöntő kulturológiai választás előtt állva úgy határozott, hogy magyar író és a magyar kultúra része lesz. Számos nagy magyar alkotó lett ugyanez saját döntésénél, nem pedig keresztlevélénél fogva, példának okáért Petőfi, akinek ereiben egy csepp magyar vér nem folyt. Ez újfent az oroszországi helyzetre emlékeztet, ahol kozmopolita beállítottságú, jelentős német, zsidó, csuvas stb. származású és neveltetésű írók fanatikusan hűek maradtak az orosz nyelvhez mint művészetük eszközához. No de más példánk is vannak (Nabokov, Makine stb.).

Márai, igaz, megérte a hazájában várható változások előhírnökeit, a változásét, ami hazatérésének feltétele volt. Felmerül a kérdés, hogy adott esetben miként festett volna a nagy visszatérő önarcképe, mármint az emigráns hazatértenek leírása, melyet különben maga is elsőrangú alkotói kihívásnak tekintett. Nem sok hiányzott hozzá, hogy meg is történjék 1956-ban, amikor a debolsevizálás első jeleire hazaindult. De idejében megtorpant. Jó, akkor hát ez a mostani kísérlet legyen Márai valamiféle visszatérése. Remélem, jól érezné magát közöttünk, akik kész örömmel tiszteletben tartanánk utolsó kívánságát: „Nagy szerencse volna, ha még egyszer magyar író lehetnék.”

Szóljunk akkor most valamit a *polgárosztályról*, a *polgárságról*, ami *diferentia specifica*, ha Márai Sándor magyar író, illetve magyar disszidens kerül szóba. Ez nem az a réteg, amelyet dekadencia és a minden embeřitől való elidegenedés jellemez, mint amilyennel Krležánál vagy Kafkánál találkozunk, hanem a szakmájukhoz jól értő, *tehetséges emberek* voltaképpen rendkívül rokonszenves *kategóriája*, amelyet igazságtalanul megfenyítenek és bűnös módon kiegyenlítenek a

középszerrel a fasizmus meg a bolsevizmus, tehát a masszívan totalitarista ideológiák uralma idején. Ezek az ideológiák képtelenek felismerni a hozzáértő, ügyes, leleményes kisemberek rendkívüli tetteit.

Nem véletlen, hogy a *Napló* könyvbemutatóján egy szabadkai, egy zombori és egy zentai polgár mutatta be Márait. Mindhárman vajdaságiak vagyunk, s én ma is itt lakom a Vajdaságban, egy virtuálisan kozmopolita polgári monarchiának ebben a reliktumában, mely valamikor az egyszerű polgárok szerény tetteiről volt nevezetes, azokéről, akik családis, de nem kötelezően megtorlásos és freudi előjelű nevelést kaptak, akik nemcsak hetvenkedők, döllyfősök, erőszakosak, vérbajosak, bűnözésre hajlamosak és férgek, hanem bájosak, vonzók, lebilincselők, mesébeillők, fantáziadúsak, bőkezűek is.

Márait két nosztalgia határozza meg. Az egyikkel búcsút vesz az erős, magabiztos és nagy Magyarországtól, mely volt, és soha nem lesz, mely szerint a magyar egyik nemzetnél sem alábbvaló s amely meghódította és fellelkesítette Grosschmid alias Márai Sándort, aki számára Budán lakni világnézetet jelentett. A másik egy ulyssesi nosztalgia a tenger meg a pálmák illata, a szigetek és az ott tanyázó szirének, a hontalanok és csavargók után. Ezzel a nosztalgiával azonban leginkább a *Szindbád hazamegy* című, igen szövevényes rétegezett-ségű regényében találkozunk.

Márai, miközben majd' fél évszázadon át menekül a bolsevizmus elől, a hétszer hét szűk esztendő éveit morzsolgatja, amelyeket, tudjuk, felfaltak a sáskák. Úgy látszik, beteljesült Jóel próféta jóslata, s hogy az írás jelenkori, általunk történt olvasata révén, akárcsak Borislav Pekić esetében, győzött a magasabb helyen elrendelt igazság.

Olaszországról mélyenszántó megállapításokkal találkozunk nála, a délszaki ember lustaságáról adott diagnózist is ideértve, amelyet Márai ízléstelenségnek érez, jóllehet az az értékelése is áll, hogy „igazán szabad ember csakis a nyugat-medeterráni partvidéken teremhet”. Az efféle ellentmondásosság jellemző ezekre az idő cernájára felfűzött jegyzetekre, és tulajdon-

képpen hozzájárul a hős szinte regényszerű fejlődésvonalának megrajzolásához, tehát a mélyebb, szigorú következetesség igényét részesítve előnyben. Ez látható, például, a zsidóságról szóló feljegyzéseiben is, amelyek a pro és contra vélekedések sztereometrikus orkesztrációjának benyomását keltik.

Amerikát illetően is számos vélemény fogalmazódik meg az értékítéletek színpéneke valamennyi árnyalatá-

ban. Robinsoni szituáció alakul ki, az író menti, ami menthető, s a romokból épít új életet. Úgy véli, Amerika nagy előnye: az ember magyar maradhat anélkül is, hogy nemzeti jelképekkel hivalkodnék. Az ember író maradhat, de nem muszáj írásból megélnie. Jól fizetett utcaseprő lehet, de emellett író is. Európában ez lehetetlen.

A szerző egy helyen arról szól, hogy Oroszországban az írók évszázadok óta kiváltságos helyzetben vannak. Az író ott döntőbíró, szentség, bölcs, Isten. Írónak lenni nem hivatás és tisztesség, hanem *küldetés*. Ennek bizonyossága maga az orosz *irodalom*, de a ragyogó mikronovella is a naplóban.

Valaki azt mondta, hogy korunk művészete vagy hamis, vagy pedig tehetetlen. Márai az össze nem tartozó dolgok kivételes találkozásáról értekezik. „Minden nagy íráshoz kell egy dadogó élőlény, az eszelős szen-

vedély, de a tudós mester is, a tökéletes mesteri fölény. A kettő ríkan találkozik” – véli Márai egyik bejegyzésében, melyben kétségbe vonja, hogy egy virtuóz íráskészségű férfi átírta, tökéletesre csiszolta egy fiatal apáca naplóját.

S így érkezünk el oda, ahonnan a nő, illetve nőtől származó írásmű a témánk. Márai házastársa, Matzer Ilona-Lola után ugyanis száznál is több, naplójegyzeteket tartalmazó füzet maradt fenn, Márai gyakori olvasmánya élete utolsó éveiben.

„L. naplóiban van valami feminin energia, ami démonikus” – írja róla. (Mellesleg Márai ugyanezt a démonizmust fedezte fel Goethénél is.) Vajon érdemes volna-e bepillantani ezekbe a naplókba is, vagy pedig érzük be Márai értékítéletével, miszerint „csodálatosak”? A válasszal egyelőre adósak maradunk, a kérdés eldöntését bizzuk az időre.

Márai Naplója három kötetben szerbül (Dnevnik, I. 1943–1947, II. 1948–1952, III. 1984–1989) Sava Babić fordításában 2005-ben a belgrádi Aed Studio Kiadónál jelent meg